

Pogány György: Kazinczy Ferenc és a könyvtárak*

Kazinczy első fennmaradt levelét 1764. december 3-án, ötéves korában írta. A szüleinek gyermekes betűkkel rótt pár sor alatt "Kazinczy Ferenc msk. generális" olvasható. A kisfiú nem saját hadvezéri vágyait fejezte ki az aláírással, hanem a családi elvárásnak felelt meg ezzel: katonai pályára szánták. Évtizedekkel később a Pályám emlékezetében megjegyezte a levélről: "keserves sírás alatt írva oda" a generális titulus. Azonban néhány évvel később atyja is belátta, hogy Ferencet nem a hadi mesterség, hanem az irodalom, a könyvek érdeklik; Kazinczy József tudomásul véve fia hajlamait, megjósolta hitvesének, hogy "fiok generális ugyan nem lesz többé, de igen könyvcsináló".¹

Kazinczy valóban "könyvcsináló", vagyis író lett, és a következő évtizedekben szerteágazó munkássága számos ponton érintkezett kora könyvkultúrájával. Aktív könyvtárhasználó volt, főleg a sárospataki kollégium gyűjteményére támaszkodott, de levelezésében, úti beszámolóiban rendszeresen hírt adott a felkeresett, illetve a munkáját segítő egyéb gyűjteményekről. Világosan felismerte a könyvtárak nagy jelentőségét a művelődés folyamatában, és abból a szempontból írt a bibliotékákról, hogy ezt a feladatot mennyire tudják betölteni.² Maga is gyűjtő volt, tekintélyes magánbibliotékát hozott létre, és amikor anyagi helyzete romlása miatt kollekciónak megválni kényszerült, gyűjteménye katalógusát a kor színvonalának megfelelően állította össze. Ismerte, forgatta az akkoriban kiadott könyvészeteket, személyesen ismerte a XVIII-XIX. század fordulójának jeles hazai bibliográfusait, és leveleiben érzékletes jellemrajzokat készített például Horányi Elekről, Sándor Istvánról. Mint "könyvcsináló" szoros munkakapcsolatban volt kora nyomdászaival, tipográfusaival, és figyelemre méltó elgondolásai voltak a klasszicista könyvművészet lényegéről.³ Enciklopédikus szemléletével átfogta kora szellemi életének egészét és attól elválaszthatatlannak tartotta a könyvkultúra megannyi területét. Életműve egészéhez képest természetesen szerényebb mértékben, de mindezekre írásaiban reflektált is, és egy polgárosultabb, az egyetemes értékeket a nemzetivel ötvöző korszerű könyv- és könyvtári kultúra előkészítője volt.⁴

Egy szenvedélyes olvasó

Szenvedélyes olvasó volt kisgyermek korától. Kétségtelenül hatott rá családja, hiszen nagyapja, apja szorgalmasan forgatta a könyveket, ugyanakkor egyéni hajlamai, egész személyisége az olvasás felé terelte. A felvilágosodás időszakában született, ifjúkori élményei időben egybeesnek az immár Magyarországon is kibontakozó nagy eszmei átalakulás kezdeteivel és a XVIII. századi "olvasás forradalmával". Szuverén személyiség volt olvasmányai megválasztásában ifjú korától, már diákként szembefordult kortársai véleményével, saját ízlését követte, és minőségérzéke felismertette vele a talmiságot az irodalomban. Társai csodálták Mészáros Ignác 1771-ben megjelent Kártigámját, a "fesz és pőf cifráitól dagadozó könyvet", ő azonban - akkor már valamennyire ismerve az ókori irodalmat és így volt összehasonlítási alapja - más véleményen volt: "dagályai s a haszontalan cifra miatt szépnek nem ismerhetem."⁵ A magyar literatúrát azonban akkor még alig ismerte, nem olvasta. A Kártigám hatására határozta el, hogy "lessem, mennyiben alkalmas már a magyar nyelv azt adni, amit más nyelvek adhatnak, s mentem Szathmáry Mózeshez, hogy vigyen be a bibliotékába s láttassa velem a magyar költőket."⁶ Fontos felismerés volt ez későbbi életútja szempontjából, ekkor, 13-14 éves korában döntötte el, hogy szisztematikusan és módszeresen megismeri a magyar és a világirodalmat. A Pályám emlékezete lapjain, illetve egyéb írásaiban

viszonylag részletesen beszámol olvasmányairól, a felfedezett írók és művek okozta szellemi izgalomról. Sárospataki diák korában alapozta meg olvasottságát, irodalmi ismereteit, és bár voltak fenntartásai a kollégium nevelési elveiről, egyértelmű elismeréssel írt a pataki könyvtár húszezer kötetről - a téka állománya egyébként akkor még nem érte el ezt a kötetszámot - és a könyvek szabad használatáról.

Igyekezett könyveket vásárolni, erre viszonylag kevés módja volt, hiszen azokban az években Patakon még nem volt könyvkereskedő. De azért néha ott is tudott könyvet venni, így szerezte meg Báróczy Sándor Marmontel után készített Erkölcsei meséit - ez volt az a könyv, amelynek olvasása során Kazinczy a gyönyörűségtől fel-felsikoltozott.⁷ Kapott könyveket ajándékba; Bessenyei Agisával és Eszterházi vigasságok című könyvével a Beleznay-család ajándékozta meg 1774-ben. Mai szemmel nézve, néha meglehetősen furcsa módon szerzett meg egy-egy számára fontos szöveget. Ormós András az 1800-as évek elején egyszerűen kitépett néhány lapot a Magyar Museum egyik régebbi számából, és nem a kérésen, hanem azon csodálkozott, hogy Kazinczynak fontos az a pár lap.⁸ Hasonló esetről kamaszkorából is hírt adott, az utazásai közben felkeresett lelkészek a bejegyzéseket "örömmel tépék ki [...] könyveikből. De engem ez vive oda, hogy most autographonokból gazdag gyűjteményt bírok, s a Luther kézírását is egyebek között.⁹ Patakon időnként »kótyavetyét«, vagyis árverést tartottak, ott is tudott magának könyvet venni."¹⁰

Vonzotta a könyvek szépsége; kisgyerekként a környezetében található kisebb-nagyobb magánkönyvtárakat "összedúlta" és "Kivált a bazileai kiadásokat szerettem, igen fejér papírosáért s szép metszésű betűiért."¹¹ Pesten Weingand boltjában látott meg egy könyvet és "Nem ismerém a Wieland nevét, nem a könyvet, de a szép nyomtatás kíványt támaszta bennem azt megvenni" - jegyezte fel később.¹² Esztétikai érdeklődése, képzőművészetek iránti fogékonysága korán megmutatkozott, és szűkös anyagi lehetőségei ellenére komoly metszetgyűjtemény és számos festmény, műtárgy tulajdonosa volt. Személyiségének ez a vonása okozta, hogy az általa írt vagy sajtó alá rendezett könyvek kiadásakor gondos tipográfiai kivitelezést követelt meg a nyomdászoktól, és nagy anyagi áldozatokkal rézmetszetekkel, különféle klasszicista díszítményekkel jelentette meg könyveit. A könyvművészetet az irodalmi szöveg jobb megértését és befogadását szolgáló eszköznnek, ugyanakkor egy új vizuális kommunikációs közegnek látta. A szép könyvet alapvetően azért tartotta fontosnak, mert általa azok is megismerkedhetnek a "szép"-pel, akik "falun s a nagy városok bibliotékáitól távol laknak", s értékes képzőművészeti alkotásokat nem láthatnak.¹³

Pesten, Pozsonyban akkoriban már voltak könyvkereskedők, azonban az 1780-as években megtapasztalta, milyen nehezen lehet újdonságokhoz jutni Kassán vagy Eperjesen. 1793-ban Kis Jánosnak írt levelében meglehetősen lehangoló képet festett a korabeli irodalmi életéről és könyvkultúráról: "Készületlen minden: lexikonunk szűk, szegény; grammatikánk habzó, hiányos; stilsztikánk feszes, ügyetlen; s ami mindennél bajosabb, mi magunk, írók és olvasók készületlenek vagyunk, s egészen készületlenek. Nincsenek nyomtatóink, nincsenek könyvárosaink, könyveinket csak az írók olvassák; bennünket gátol minden, semmi nem segél."¹⁴

Szemlelmi érdeklődése szinte kielégíthetetlen volt, egyszerre több könyvet olvasott, például 1791-ben herceg Batthyány-Strattmann Alajosnak írta: "Most kezeim közt készen vagyom: 1. Wielandnak. 2. Klopstock után a Messiásnak tíz első éneke. 3. Stella Goethéből, Miss Sara Sampson és Emilia Galotti Lessingből. 4. Gessner Salamon úrnak minden munkái három kötetben. 5. A prusszai királynak Antimacchiavellója. 6. Még csak elkezdve a Rousseau Contrat Socialja."¹⁵

1794 decemberében tartóztatták le, és megkezdődött 2387 napos megpróbáltatása. A Fogságom naplója, talán legszebb prózai írása, nemcsak a hetedfél éves fogság leírása, de egyfajta olvasmánynapló is. A szenvedélyes olvasó a könyvek nyújtotta élményekben keresett

lelki támaszt. Letartóztatásakor csak néhány munkát vitt magával, így az öt fogságában 1795 januárjában meglátogató sógorát, Péchy Imrét arra kérte, hogy szerezzen olvasnivalót számára.¹⁶ A foglyokat Brünn felé szállító konvoj Pozsonyban megállt; Kazinczy a parancsnok engedelmével rögtön elment "egy könyvároshoz".¹⁷ Brünnben jegyezte fel panaszként: "nem vala semmi könyvem".¹⁸ A rabok saját költségükre vásárolhattak könyveket és olvashattak - persze szigorú vizsgálat után kapták meg a köteteket. Olvasmányukat rendszeresen ellenőrizték és figyelembe vették az egyre szigorodó cenzurális előírásokat, vagyis a korábban engedélyezett könyveket adott esetben visszavették. 1799-ben például elkobozták tőle Filangieri olasz jogtudós munkáinak 1781-ben kiadott nyolckötetes gyűjteményét, amelyet korábban a bécsi udvar is sokra tartott, de a ferenci reakció időszakában már veszedelmes felforgató műnek tekintették.¹⁹

A börtönévek során egészen tekintélyes kis könyvtárat gyűjtött össze, mintegy 300 kötetet őrzött cellájában. Amikor 1801-ben, 2387 nap után végre eljött a szabadulás, mintegy 70 kötetet a munkácsi börtönben hagyott az akkori és a későbbi rabok mulattatására.²⁰ A fogságban elsősorban ókori klasszikusokat és művészetelméleti könyveket olvasott. A Filangieri-kötet elkobzása kapcsán idézte fel, hogy még letartóztatása kezdetén, Budán megszerezte Winckelmann alapvető munkáját, a *Die Geschichte der Kunst des Althertumsot*, és a könyv olvasását annak ellenére engedélyezte a börtön cenzora, hogy a német gondolkodó elítélte a zsarnokságot és az elnyomást. Winckelmann és az ókori klasszikusok olvasása elmélyítette Kazinczy esztétikai érzékenységét, szép iránti fogékonyságát, klasszicista ízlését. Fogságában írni csak nagy nehézségek között, részben titokban tudott. Fennmaradt leveleiben számos alkalommal könyvek után érdeklődött. 1798 januárjában a börtönből édesanyjának és öccsének írt és kicsempészett levelében kérdezi: "két esztendő alatt mi munkák jöttek ki."²¹ Igyekezett a fogságban is figyelemmel kísérni a szellemi élet eseményeit. Kis Jánosnak Brünnből 1797-ben öt könyvet ajánl: "Ha nem ismernéd, igyekezz rajta, hogy esmerhessed e következőket". Az öt mű egyike: "Teleki Bibliotheca", vagyis Teleki Sámuel könyvtárának előző évben napvilágot látott katalógusa. És a cím mellett Kazinczy lelkes felkiáltása: "Éljen az a nagy ember!"²²

Kölcseynek írta 1813-ban: "Nekem egy nagy bajom van: nem marad időm annyit olvasni, amennyit olvasni óhajtanék". Sajnálkozott, hogy az ember olvasmányait egy idő után elfelejti és nincs idő újra kézbe venni a korábban olvasottakat. Saját tapasztalatai alapján tanácsolta ifjabb pályatársának: "úgy olvasson mindég, hogy toll legyen kezében".²³ A jegyzetelés, kivonatok készítése az olvasmányokról, Kazinczy szavaival az "excerptálás", végigkísérte egész életét, csak fogságában nem volt erre lehetősége. Amikor megszületett első lánya, Frizsi, a boldog apa barátjának, Cserey Farkasnak terjedelmes levélben vázolta a csecsemő későbbi nevelésére vonatkozó elképzeléseit, ebben írta, hogy majdan "minden dolga az lesz, hogy excerptázzon. Kényére fogom eresztetni, s magam tekintem meg mindég, amit dolgozott."²⁴

Kazinczy 1804-ben vette nőül Török Sophie-t, egykori hivatali felettese, gróf Török Lajos leányát. A később megtalált családi idillről hírt adó leveleiben, különféle írásaiban a közös olvasás gyakori motívum.²⁵ Ötödik gyermeke, Antonin Sophron Ferenc 1813-ban született. Érdekes idézni feljegyzését: "Májusnak 30dikán Sallustomban én éppen Catónak Caesar ellen tartott beszédét fordítám, midőn feleségem, ki íróasztalom mellett gyengélkedésében leheveredett volt, letette kezeiből a könyvet, melyet néhány napok óta olvasgatott (Goldsmittnek Kosegarten által fordított Római Történeteit), s a szomszéd szobába ment, s a szüléshez készült. Egy óránál hamarabb azon hírral jöve ki hozzám a napam, hogy fiam leve. [...] Még azt vetem ezekhez, hogy Antoninom II. Rákóczi Ferencnek azon képe alatt jött e világra, melyet nékem, olajban festve, Vida László barátom az elmúlt márciusban ajándékol hozott. A történet emlékezetére [szolgáljon] ez a kép, s a Havercamp Sallustja, s

fordításomnak azon kézírása, melyet akkor dolgoztam."26 A születés és annak leírása mindennél jobban jellemzi a Kazinczy-család hétköznapjait, ahol szinte minden irodalommal és olvasmányélménnyé transzformálódott. Nem kétséges, hogy ez a túlintellektualizált léghő és életmód is hozzájárult - a családi, testvérekkel, sógorokkal örökségi ügyekben vívott perpatvarokon túl - Kazinczy fokozódó anyagi gondjaihoz. Húga, Klára jegyezte fel a házaspárról: "Ferenc igen becsületes, finom, jó ember, társalkodása igen kellemes, midőn beszélt, méz folyt ajkairól; kicsin, szikár ember, azonban a szó teljes értelmében poéta. Jóságos felesége nagyon olvasott, de nem gazdasszony; képzelhető, mi eredménye lett működésüknek! folytonos szükség s lassanként végelszegényedés."27

Kazinczy és a könyvtárak

Viszonylag sok könyvtárban megfordult, némelyiket rendszeresen használta is saját gyűjteménye mellett. Kazinczy korában még éppen csak kialakulóban volt egy korszerűbb és immár a szélesebb nyilvánosságot szolgálni tudó és akaró könyvtári rendszer, ezek a bibliotékák azonban lakóhelyétől távol működtek, így csak ritka látogatója, alkalmi olvasója lehetett azoknak. Olvasmányait ezért elsősorban saját gyűjteményéből és magán- vagy kollégiumi könyvtárakból szerezte be. Vitathatatlan, hogy ebből a szempontból a legfontosabb, ráadásul viszonylag közeli gyűjtemény diákkori tanulmányainak helyszíne, a sárospataki kollégium könyvtára volt. Amikor a még az 1790-es években építeni kezdett széphalmi kúriájába végre 1806-ban beköltözhetett családjával, elégedetten jegyezte fel, hogy a pataki kollégium bibliotékája és tudós tanárai "készek voltak könyveikkel, felvilágosításaikkal segíteni."28

A pataki kollégium és könyvtára Kazinczy diákkorában megújult, bár ezek a reformok már tanulmányai után váltak igazán érezhetővé. 1783-ban került a bibliotéka élére a tudós Szombathy János. A javuló anyagi lehetőségeket jól kihasználta, és főleg a régi magyar művek megszerzésében jeleskedett. Negyven éven keresztül vezette főkönyvtárosként az intézményt, működése alatt megháromszorozódott az állomány, a betűrendes mellett szakrendi és raktári hely szerinti katalógus is készült, és Bibliotheca Hungarica névvel különgyűjteményt hozott létre.²⁹ Szombathy János a régi magyar könyvekkel behatóan foglalkozott, Bod Péter Magyar Athénasához készített kiegészítést.³⁰ Rendszeresen igénybe vette Szombathy szakértelmét és a könyvtár dokumentumait, sőt, másokat is kalauzolt a bibliotékában: 1810 és 1812 között Kovachich Márton György részére a sárospataki könyvtár magyar történeti és irodalmi vonatkozású kézíratairól jegyzéket készítettetett és Sárospatakon magára vállalta régi barátja vezetését is.³¹ A tudós főkönyvtárnok munkásságát halála után Kazinczy méltatta, leszögezve, hogy "az a nagy kincs, amit e részben Patak bír, az ő teremtménye."

Kazinczy a Hazai Tudósítások hasábjain ismertette a pataki könyvtár néhány különlegességét, két kódexet és egy XVI. századi, Magyarországot ábrázoló térképlapot. E munkák egyébként az ő gyűjteményéből kerültek a bibliotékába.³²

Az 1780-as években került közeli kapcsolatba Ráday Gedeonnal, a főúr első irodalmi próbálkozásainak értő bírálója volt. Kazinczy többször megfordult péceli kastélyában, pesti házában, és több alkalommal érzékletes leírást készített a könyvtár elhelyezéséről, műtárgyairól és a reggeli órák közös olvasásáról.³³ Kassán különböző könyveket próbált megszerezni a péceli gyűjtő számára, levelezésükben számos adat olvasható régi magyar írókról, munkákról. Kazinczy minden jel szerint tőle kapta ajándékba Zrínyi Adriai tengernek Syreneiája című, 1651-ben kiadott munkáját.³⁴ Ráday a kor íróinak, tudósainak szívesen és magától értetődően kölcsönzött könyveket; ő is igénybe vette ezt a lehetőséget.³⁵ A biobibliográfiát összeállító Horányi Elek szintén gyakran kért Pécelről könyveket, a Memoria

Hungarorum épp úgy megvolt a főúri könyvtár állományában, mint Czwittinger Specimenje. Horányival Kazinczy néhányszor személyesen is találkozott, 1804 körül tőle vett "egy kötetlen Memoria Hungarorumot", és a szerző "Megajándékoz[ta] azon papírosdarabbal, melyre Báróczi a Memoria artikulussainak bővítésére a magát illető artikulust és még némelyekét felvette."³⁶ Horányiról egyébként több levelében megemlékezett, a róla készített miniportré kivillantja Kazinczy már-már gyilkos iróniáját.³⁷

Az irodalmár és egyúttal mecénás Ráday iránti megbecsülését jelzi, hogy Kazinczy meghagyta családjának, miszerint megírandó életrajza elé a péceli kastély metszetét helyezték jelképként és tiszteletből.³⁸ Kazinczy évtizedekkel később, 1827-ben terjedelmes tanulmányt publikált a Felsőmagyarországi Minervában a családról, az anyaggyűjtéshez, adatai pontosításához Gedeon unokájához, Pálhoz fordult, aki a bibliotéka akkori állapotáról is felvilágosította.³⁹

Míg a pataki könyvtárhoz különlegesen bensőséges volt a kötődése, egészen máshogy alakult kapcsolata a Széchényi Könyvtárral. A könyvtáralapító grófot ismerte és becsülte, a bibliotéka alapításának jelentőségét felismerte. Széchényi Ferenc a gyűjtemény nyomtatott katalógusát neki is megküldte, Kazinczy a köteteket később egy németországi tudósak ajándékozta, így Horvát István barátjától, a könyvtár akkori örétől kért új példányokat.⁴⁰ Saját munkáit tisztelete jelül elküldte a nemzeti könyvtárba, amelyet 1803-ban keresett fel. Látogatásáról több helyen beszámolt, számos levelében fejezte ki elégedetlenségét a tapasztaltakkal kapcsolatban. Legrészletesebben kéziratosszerű feljegyzésében írta meg a könyvtárban látottakat.⁴¹ Miller Jakab Ferdinánd ör fogadta, megmutatta a kéziratok kincseit és az ajándékozási könyvet, benne a Kazinczytól kapott művek adataival. Azonban elhatározta, hogy újabbakat nem küld a tékába. Három kifogást sorolt fel. Attól tartott, hogy az egész bibliotékát előbb-utóbb Bécsbe fogják szállítani; felháborította, hogy a duplumokat a könyvtárőr saját hasznára eladhatja - egyébként maga is vett Millertől néhány művet. Legsúlyosabb kifogása a tiltott könyvek kezelésére vonatkozott. Vértanú barátja, az 1795-ben kivégzett Hajnóczy - egykor gróf Széchényi Ferenc titkára és könyvtárosa - műveit nem hogy nem használhatták az olvasók, de még a katalógusból is kihagyták. "Mentsen meg az Isten ily bibliotékáriustól!" - fakadt ki ingerülten. Miller Jakab Ferdinánd később Kazinczyt hazafiatlansággal vádolta, mert 1806-ban nem a Széchényi Könyvtárnak, hanem Sárospataknak adta el kollekciónak. Könyvtára második részét 1809-ben Jankovich Miklósnak kínálta fel. E levelében ismét foglalkozott a Széchényi Könyvtárral: "Én nem tartom jónak, hogy az efféle kincsek mind egy helyre tétessenek le, sőt azt nemcsak nem jónak, hanem veszedelmesnek is nézem s óhajtom, hogy a Nemzeti Bibliotékának gyarapodása mellett (melyért a gr. Széchényi nevét és a palatinusát hálával áldom), sokaknak másoknak hasonló igyekezeteik is, nevezetesen pedig a mélt. Úr, mely máris nagy tekintetre méltó, gyarapíttassanak. Sok okainkat néha nem is jó láttatni, noha elérteni könnyű. Lehetnek oly könyveink, amelyeket oly helyre, ahol használatlanul fognak tartani, nem is adnám sok pénzért is: ilyenek pedig mindazok, amelyeknek katalógusaikban meg nem jelen mindaz, amit a téka bír."⁴² Sárközy Istvánnak 1805-ben írt levelében hagyatéka majdani sorsával foglalkozik. Álláspontja indulatos és egyértelmű: "Halálom után oly helyre lesznek letéve, ahol az írók hasznokat vehetik: de nem a Széchényi Bibliothecájába!"⁴³ Fontos követelményt, a használat és a hozzáférés elvét fogalmazta meg az idézett levelekben; számára minden egyes gyűjtemény csak akkor volt valóban jelentős kultúrákövetítő és a tudományos életet segítő intézmény, ha hozzáférhető volt. Alighanem egyes könyvtárosokkal kapcsolatos negatív tapasztalatai is hozzájárultak, hogy Leopold Friedrich Göcking német költő epigrammáját A henye bibliothecarius címmel valamikor az 1810-es években lefordította:⁴⁴ "Tedd adószedődnek, s bízd cassád kezére; / Nem nyúl ahhoz a mit vallott hűségére." Könyvtárának eladott második részét - említettük - Jankovich Miklós vette meg, azonban - Kazinczy óhaja ellenére - gyűjteménye végül mégiscsak a nemzeti könyvtárba került a nagy bibliofil kollekciónak együtt.⁴⁵

Debrecennel, a Sárospatak melletti másik nagy református fellegrárral sajátos volt a viszonya. Provinciálisnak, a korszerű műveltséggel szembenállónak tartotta a várost, és részben Csokonai, részben pedig az ún. "Debreceni Grammatika" miatt hosszú és szenvedélyes vitája volt az ottani írókkal, professzorokkal. Ugyanakkor több értelmiségi és könyvgyűjtő barátja élt a városban. Sinai Miklós gyűjteményében ismerte meg Sylvester János *Grammatica Hungarolatina* című, 1539-es munkáját, a féltékeny gyűjtő azonban nem engedte lemásolni a kötetet, amelyet csak "lopva" irattathatott le, és így tudta 1808-ban Magyar régiségek és ritkaságok című forráskiadványában megjelentetni.⁴⁶ Az egyetlen példányban fennmaradt nyomtatvány később Fáy Jánoshoz, Kazinczy szegről-végről rokonához, egyébként a könyvtáralapító pécsi Klimó püspök unokaöccséhez került, akit az 1820-as években "a könyvvásárlás szép dühe szállotta meg".⁴⁷ Szintén debreceni volt Nagy Gábor ügyvéd, Kazinczy közeli barátja. A jeles bibliofiltól gyakran kölcsönzött könyveket, és amikor a városban gyakori tűzvészek egyike 1811-ben szinte teljesen elpusztította kollekciónak, Kazinczy verses levélben emlékezett meg a könyvtárról. Később újra kezdte a gyűjtést, és 1824-ben már ismét értékes tékát birtokolt. Kazinczy írta könyvtáráról: "álmélgodást érdemlő bőségben bírja a tipográfiai luxus cikkelyeivel a Bodoni királyi pompájú nyomtatványaiával, a legdrágább rézmetszésű munkákkal, ami a régi és az új literatúrára tartozik; a legdrágább cikkelyeket gyönyörűségre és haszonra. De a magyar dolgokra tartozó originálok XXXVI kötetit, melyek a tűz által elemésztettek, semmi gazdagság, semmi gond nem adja vissza!"⁴⁸ Természetesen ismerte a kollégium könyvtárát is. Ha Sárospatak nem vette volna meg 1806-ban könyv- és metszetgyűjteményt, szívesen adta volna a "debreceniséggel" kapcsolatos elvi fenntartásai ellenére a kollégiumnak. A könyvtárból alkalmasint kölcsönzött, 1805-ben két művet kért a bibliotékából, Lampe latin nyelvű egyháztörténetét és Tacitus műveinek Ernesti által sajtó alá rendezett kritikai jellegű kiadásának 1751-es (vagy 1801-es, abban az évben ismét megjelentették) példányát.⁴⁹ 1812-ben a könyvtárnak ajándékozta Thököly Imre pecsétnyomójának másolatát. Kazinczy kérte: "Ezen levelemet a typarionnal együtt a Collegium bibliothecájának levelei közé letenni méltóztassék, nem hiúságból, hanem hogy ezen pecsétnek magyarázója lehessen."⁵⁰ 1824-ben úti leveleiben beszámolt Debrecenről is; a könyvtár kapcsán - és ez jellemző volt Kazinczy képzőművészeti érdeklődésére -, főleg a műtárgyakról írt. Kissé ironikus stílusban bírálta Ferenczy István 1818-ban készített Csokonai-szobrának elhelyezését: "Még irtózatossabb gondolat vala, hogy szegény barátomat itt kalitkába zárták. Egy lámpásforma tok alá van dugva, mint az ezen felakadott néző gondolja, hogy meg ne lepje a por. Ha majd a bibliotéka azon rendben lesz, melyben lennie kell (most nem úgy van), marad hely [jobb elhelyezésére]."⁵¹ Hogy miként kellene a könyvtárban méltó módon elhelyezni a büsztöt, arról részletes helyszínrajzot készített, és gróf Dessewffy Józsefnek el is küldte.⁵²

Erdélyi utazása alkalmával megfordult Marosvásárhelyen a Teleki Tékában, Nagyszebenben a Bruckenthal gyűjteményben, felkereste a Batthyaneumot Gyulafehérvárott, a nagyenyedi kollégium bibliotékáját és számos főúri könyvtárban is megcsodálta a különlegességeket. Élményeiről levélformában számolt be, majd részleteit különféle folyóiratokban tette közzé.⁵³ Ezekben az írásokban élvezetes beszámolókat olvashatunk a látottakról, azonban a rövid látogatások nem tették lehetővé számára az elmélyült könyvtári olvasást, kutatást. Többnyire a bibliotéka külsődleges képét, berendezését sorolta fel egy-egy különleges könyv említése mellett. A Teleki Tékáról írtakkal kapcsolatban jegyezte meg Clauser Mihály, hogy "Kazinczy az íróművész szemével látatja a Tékát [...] csodálatos készségű megfigyelő. Ma őt vizuális fenomenének nevezhetnők [...] Ennek a készségnek következménye természetesen az is, hogy főleg a képek gyönyörködtették el, ami egyszersmind újabb bizonyossága fejlett szépérzékének és a képzőművészetek iránt mindenkor tanúsított fokozott érdeklődésének."⁵⁴

A magyarországi gyűjtemények közül járt Pannonhalmán, Esztergomban és tudósított a könyvtárról is. Vácutt képzeletét a Siketnémák Intézete keltette fel, viszonylag részletesen számolt be ottani látogatásáról. Egerbe még 1789-ben, tanfelügyelő korában jutott el. Gróf Eszterházy Károly püspök "Megparancsolá, hogy liceumába, bibliotékájába vezessenek el, s akará hallani észrevételeimet, kivált az architektúrára nézve." Kazinczy szerint Krakker mennyezetképe csodálatos, de "Bibliotékába talán nem a trienti zsinat ülése illett, de azt egy püspökiben elnézhetjük."⁵⁵

1782-ben járt Budán az akkor még ott lévő Egyetemi Könyvtárban, ekkor találkozott a külön nyelv tudós Kalmár Györggyel.⁵⁶ Fogságán kívül Kazinczy a magyar határokon túl csak Bécsig jutott. A császárvárosban viszonylag sokszor megfordult élete különböző korszakaiban; ellátogatott az udvari könyvtárba, és 1815-ben a bécsi Képzőművészeti Főiskola könyvtárában képzőművészeti albumokat, könyveket tanulmányozott.⁵⁷ Egyik korábbi útján, 1808-ban ismerkedett meg a Bécsben élő Sándor Istvánnal. Döbrentei Gábornak érzékletes levélben számolt be a zárkózott, kissé félszeg bibliográfusról: ismerem "egyszeri látás után; ismerem s bírom Könyvházát és Sokféléjét. Ezek felől azt szoktam mondani, hogy igen derék és felette rossz munkák. [...] Midőn 1808 októberében Bécsben nála voltam, azt a megjegyzést tettem, hogy ő éppen oly mozdulatlanul ült az egész véle létel alatt, mint én mozogva; ő orientálisnak látszott, én olasznak. Úgy ült ott, mintha attól tartott volna, hogy minden szavát, minden mozdulatát lesném. Félve szólott, mérte minden szavát. Én szabadon, mintha régi, mintha mindennapi barátommal lettem volna. Ő nemeslelkű ember. Révaival, midőn Bécsben mulatott, hogy a Bibliotékából a régi magyar bibliát excerpálja, kiírja, és midőn ez csak a misélés taxájából élt, sok jót tett. Munkáiban (Sokfélék) sok jó van a filológiára s régibb könyvek ismeretére nézve, csak hogy a munkákat meg kell olvasni s állításait rostálni."⁵⁸ Kazinczy Szombathy Jánostól, a pataki téka főkönyvtárnokától kapta meg Sándor István legfontosabb munkáját, a Magyar Könyvesházát. Nagy Gábornak írta 1806-ban: "Tegnap este érkezett meg az inasom Patakról. Prof. Szombati [sic] úrtól elhozá a collegiumnak következő című könyvét is: Magyar Könyvesház. Ez a munka még nincs meg az úrnál. El ne legyen nála nélkül. Az úr nagy hasznát fogja vehetni s megbővítheti. Valóban Sándor István nagy hálát érdemel érte. Hijánosak a tudósításai és hibások. De ki kíván tökéletest első próbában?"⁵⁹

Kazinczy magánkönyvtára

Említettük, hogy a különböző könyvtárak mellett Kazinczy elsősorban saját gyűjteményét használta. A "könyv és kép szerető" író a "tanulásra és dolgozásra" való könyveken, kéziratokon kívül gazdag képzőművészeti kollekciónak birtokosa volt. Szisztematikusan gyűjtötte a jeles személyiségekről készített portrékat, ezeket részben könyvei díszítésére is felhasználta. Anyagi viszonyai nem tették lehetővé valóban értékes képzőművészeti kollekciónak kialakítását, ezért főleg másolatokból állt a gyűjteménye. A kópiákat egyébként megbecsülte, kulturális szerepüket az irodalmi műfordításokhoz hasonlította.⁶⁰ Kollekciónak műtörténeti értelemben nem volt igazán jelentős, a korabeli klasszicista ízlés jó színvonalú, de nem különösebben kiemelkedő értékű tárgyakban kifejeződő együttesét birtokolta, azonban részben tőle származtatható Magyarországon az esztétikai indíttatású műgyűjtés, és ezzel ezen a területen is úttörő volt.⁶¹

Más volt a helyzet könyvgyűjteményével. Szenvedélyes olvasó volt, ugyanakkor a könyveket munkaeszközként használta. Elsősorban a magyar vonatkozású kéziratokat és nyomtatványokat próbálta megszerezni, de bibliofil hajlamainak megfelelően a könyvnyomtatás történetének számos különleges példányát birtokolta, ilyen nyomtatványokat vásárolt is, legalább addig, amíg anyagi helyzete ezt lehetővé tette. Sajnos, részletes katalógus

Kazinczy összes könyvéről nem áll rendelkezésre. A Sárospatakra került gyűjteménye katalógusát kiadó Kiss Endre József szerint könyvtára "eleven gyűjtemény volt abban az értelemben, hogy szüntelen változott a mennyisége és a minősége. A tiszteletpéldányok, a vásárolt és cserélt kötetek dinamikusan gyarapították, az ajándékozások, könyvaukciók pedig apasztották az állományt".⁶² 1805 körül Rott müncheni antikváriustól "egy magyar dolgokra tartozó Bibliothecat szerzettem. [...] Kötelességnek ismertem azokat megszerezni a hazának: de új és későn gazda lévén, mihelyt a könyv elérkezik, mingyárt áruba bocsátom".⁶³ Kazinczy szőlőt szándékozott venni, és háza építkezése is tetemes összeget emésztett fel, ezért vált meg a gyűjteménytől. 1806-ban elkezdte a könyvek, kéziratok, metszetek és térképek katalogizálását, szinte az egész évben ezzel foglalkozott. Több helyen próbálkozott az eladással, elsősorban protestáns gyűjteményre gondolt, illetve - könyvtárakról vallott alapelveinek megfelelően - olyan könyvtárnak szánta, ahol használják: "Ez a gyűjtemény olly kincs, mellyet idegen kézre eresztteni helyrehozhatatlan kár, sőt minthogy olly kezek közé juthat, ahol némelly darabjai örökösen el lesznek zárva, Haza ellen elkövetett vétek lenne."⁶⁴ Ajánlatára a pataki kollégium kedvezően válaszolt, 1806. október 5-én 2000 forintért megvette a gyűjteményt. A vételárból Kazinczy 250 forintot elengedett.⁶⁵

Az 1748 tételt tartalmazó kollekciónban 146 magyar nyelvű munka található, de a többi is mintegy 95 százalékban hungaricum: magyar szerzőjű vagy témájú mű. Kéziratok, ősnymtatványok mellett újságlevelek - a török háborúkról kiadott tudósítások -, térképek, metszetek voltak a gyűjteményben. A sokáig csak kéziratban tanulmányozható, Kazinczy által készített katalógusról a sajtó alá rendező Kiss Endre József szavait idézzük: "A könyvek leírása terén messzemenően eleget tesz a korabeli, szakmai elvárásoknak. Mai szemmel nézve azonban ez a leírás rapszodikusnak tűnhet: hol túlzottan részletezőnek, hol túlságosan egyszerűsítettnek."⁶⁶ Kazinczy számos név nélküli munka szerzőségét tisztázta, ezzel figyelemre méltó módon gazdagította a régi magyar könyvekre vonatkozó bibliográfiai ismereteket.⁶⁷ Néhány művet lemásolt és ezeket a Hazai Tudósításokban ismertette.⁶⁸ Gyűjteményének művelődéstörténeti jelentőségét jelzi, hogy nyolc kötetét a II. világháború végén a Sárospataki Kollégium egyéb különlegességeivel együtt a Szovjetunióba hurcolták, és 2006-ban került vissza eredeti helyére.⁶⁹

Kazinczy anyagi helyzete nem javult, sőt romlott. Már 1808-ban panaszkodott barátjának, Cserey Farkasnak: "...most minden könyvemet, amik nélkül ellehetek, eladom, s ezeknek számokba való a képkollekcióm is, mely utolsó árral megér nyolcszáz forintot."⁷⁰ Ezért a nagy gyűjtőt, Jankovich Miklóst kereste meg könyveinek megvásárlása ügyében.⁷¹ Kazinczy ekkor számolt le végleg a könyvgyűjtés bibliofil jellegével: "most feladtam azon szándékomat és sem semmit meg nem tartottam, ami csak régiség vagy ritkaság, sem ezután gyűjteni nem fogok. Oly sokba kerül csak az oly könyvek megszerzése is, ami a tanulásra s dolgozásra szükséges, hogy azoknak megszerzése, amiknek hasznok távolabb fekszik, csak a valóban gazdagok osztályrésze lehet." Kétezer forintért kínálta eladásra a kollekción, felkínált könyveiről ezúttal is részletes jegyzéket készített. Jankovich az összeget túlzónak tartotta és kérte, hogy egy-kétszáz forintot áldozzon barátságuknak. A végső ár nem ismeretes, de 1809-ben a nagy gyűjtő valóban megvette a kollekción.⁷² Nagyjából ugyanakkora volt számszerűen az 1809-ben eladott gyűjtemény, mint a Patakra került, de Jankovichnak valamivel több kézirat és kép, viszont kevesebb könyv jutott.

Másodikként értékesített könyvtára szintűgy hungarikum gyűjtemény volt, alapvetően magyar vonatkozású, külföldön megjelent műveket tartalmazott, Barcza József egyenesen gróf Apponyi Sándor egyik elődjének tartja a könyvgyűjtő Kazinczyt.⁷³ Minden jel szerint a számára legfontosabb magyar nyelvű köteteket megtartotta, és vásárolt is újabb munkákat, bár kétségtelenül leveleiben egyre többször panaszkodott anyagi gondjai miatt. Megmaradt gyűjteménye a Jankovich Miklóshoz írtak tanúsága szerint már nem bibliofil, hanem

egyértelműen munkakönyvtár volt. 1819-ben tűzvészben csaknem elpusztult gyűjteménye, kéziratait, metszeteit, levelezését alig tudta kimenteni. Két gazdasági épülete vált a lángok martalékává.⁷⁴ Könyveivel szívesen foglalkozott manuálisan is, néha saját kezével kötött be egy-egy nyomtatványt.⁷⁵

Halála után özvegyére és gyermekeire hírnevén és gyűjteményén kívül mintegy 50 000 forintnyi adósság maradt. Érthetően megkezdték a kollekciónak eladását. Unokaöccse, a családjából szellemi értelemben hozzá legközelebb álló Kazinczy Gábor volt az, aki 1834-ben megvette a hagyaték megmaradt részét és megkezdte kéziratainak, levelezésének összegyűjtését. A fiatalon, 1864-ben elhunyt irodalmár könyvtára azután nagybátyja tékájával együtt különféle helyekre került, részben szétszóródott.⁷⁶

Kazinczy nem volt "professzionális" szakember (bár élete utolsó korszakában rákényszerült a könyvtárihoz sok vonatkozásban hasonlítható levéltári munkára, Sátorajújhelyen a vármegye archívumát rendezte), "csak" egy kivételes műveltségű és érzékenységű író. A könyvtárakról, a könyvkultúráról írt sorai - amelyek valamiféle összefüggő rendszert persze nem alkotnak - azonban tanúsítják, hogy irodalmár kortársai többségénél mélyebben foglalkoztatták ezek a kérdések és gondolatai, nézetei egy korszerűbb, polgárabb könyv- és könyvtári kultúra előkészítését szolgálták. Születése kétszázötvenedik évfordulóján a magyar könyvtárosság ezért külön tisztelettel és megbecsüléssel emlékezhet rá. Dévai Bíró Mátyást, a XVI. századi *Orthographia Hungarica* szerzőjét az általa sajtó alá rendezett munka előszavában 1808-ban méltató szavai Kazinczyra is érvényesek: "Nyúgodj békében sírodban, áldott öreg. Te is gyarapítottad a jót."

JEGYZETEK

1 Kazinczy Ferenc: Pályám emlékezete. (A továbbiakban PE) = Kazinczy Ferenc: Versek, műfordítások, széppróza, tanulmányok. Bp., Szépirodalmi Kvk., 1979. 218. p.

2 Kókay György: Kazinczy Ferenc és a korabeli magyar könyvtárak. = A könyvtáros, 1959. 12. sz. 894-895. p., és kötetben: Könyv, sajtó és irodalom a felvilágosodás korában. Bp., Akadémiai Kvk., 1983. 177-179. p.

3 Gulyás Pál: Kazinczy és a magyar könyvművészet. = Magyar Bibliofil Szemle, 1925. 37-40. p., Haiman György: Kazinczy és a könyvművészet. = Irodalomtörténeti Közlemények, 1982. 56-59. p., Kazinczy és a könyvművészet. Haiman György tanulmánya Kazinczy Poétai berke szövegének, valamint Kazinczy kezdeményezésére készült rézmetszetek hasonmásával. Bp., Zrínyi ny., 1981. 208 p. [Minikönyv]; Ecsedy Judit, V.: Egy ismeretlen "Syrena"-variáns és Kazinczy. Adatok Zrínyi Miklós Adriai tengernek *Syrenaia* című művének kiadástörténetéhez. = Irodalomtörténeti Közlemények, 1991. 235-251. p.

4 Kiss Endre József: Kazinczy a könyvtárban. = Széphalom, 10. kötet. Sátorajújhely, Kazinczy Ferenc Társaság, 1989. 207-213. p.

5 PE, 226. p.

6 Uo. 227. p.

7 Uo. 239. p.

8 Kazinczy Ferenc: Az én életem. Bp., Magvető, 1987, 267. p. (A továbbiakban Életem.)

9 PE, 229. p.

10 Uo. 228. p.

11 Uo. 216. p.

12 Uo. 236. p.

13 Idézi Haiman György: Kazinczy és a könyvművészet. 1982, 57. p.

14 Kazinczy Ferenc: Levelek. Bp., Szépirodalmi Kvk., 1979, 44-45. p. (Elsősorban levelezésének ezt a kiadását használtam, a továbbiakban Lev. rövidítéssel utalok a kötetre.)

Azokban az esetekben, amikor levelezésének 23 kötetes edíciójára hivatkozom, a Lev. rövidítést, valamint a kötet- és évszámot is megadom.)

15 Lev. 44-45. p.

16 Kazinczy Ferenc: Fogságom naplója. Bp., Magyar Helikon, 1976. 17. p. (A továbbiakban Fogságom)

17 Fogságom, 57. p.

18 Uo. 63. p.

19 Uo. 88-89. p.

20 Szabó László, Z.: Kazinczy Ferenc. Bp., Gondolat, 1984. 148. p.

21 Kazinczy Ferenc: Sophie. Bp., Szépirodalmi Kvk., 1984. 41. p. (Továbbiakban Sophie)

22 Lev. 86. p.

23 Lev. 399. p.

24 Lev. 172. p.

25 Sophie 267., 281., 291., p.

26 Uo. 330-331. p.

27 Idézi Szabó László, Z. 319. p.

28 Életem, 500. p.

29 Szentimrei Mihály: A Kollégium tudományos gyűjteményei. = A Sárospataki Református Kollégium. Tanulmányok alapításának 450. évfordulójára. Bp., Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, 1981. 279-280. p., Kiss Endre József: Szombathy János 1749-1823. = Pataki Téka (szerk. Kiss Endre József.) Sárospatak, Zrínyi Ilona Városi Könyvtár, 2001. 157-161. p.

30 Torbágyi Tiborné: Szombathi [!] János: Magyar Athenas Toldalékja. = Az Egyetemi Könyvtár évkönyvei. 6. Bp., Egyetemi Könyvtár, 1973. 239-253. p.

31 Szentimrei Mihályné: A Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei Nagykönyvtárának Kézirattára. = Pataki Téka i. m. 185. p., Windisch Éva, V.: Kovachich Márton György, a forráskutató. Bp., MTA Történettudományi Intézete, 1998. 157. p.

32 Bővebb előadás a Sáros-Pataki bibliotheca két codexe felől. = Hazai Tudósítások, 1807. 1. 241-242. p., Lazius pataki abrosza Magyar-Országnak talán első abrosza. = Hazai Tudósítások, 1807. 1. 151-153. p.

33 PE, 257., 306-207., 310. p., Kazinczy Ferenc utazásai 1773-1831. (vál., szerk., jegyzetelte Busa Margit.) Bp., Széphalom Könyvműhely; Miskolc, Felsőmagyarországi Kiadó, 1995. 283-286. p. (Továbbiakban Kazinczy utazásai)

34 Vö. Ecsedy Judit, V., a 3. sz. jegyzetben i. m.

35 Segesváry Viktor: A Ráday Könyvtár 18. századi története. Bp., Ráday Gyűjtemény, 1992. 287-288. p.

36 Életem, 303. p.

37 Lev. 525., 710. p.

38 Segesváry Viktor 285. p.

39 Lev. 577-579. p.

40 Lev. 530. p.

41 Életem, 276-277. p.

42 Lev. 255. p.

43 Lev. 163. p.

44 Kötetben: Kazinczy Ferenc összes munkái. Költemények 2. Bp., Aigner, 1879. 184. p.

45 Hubay Ilona: Kazinczy Ferenc a könyvbarát. = Magyar Könyvszemle, 1946. 37-45. p.

46 PE, 411-412. p.

47 Kazinczy Ferenc: Magyarországi utak (A továbbiakban Magyarországi utak) In: Az 1. sz. jegyzetben i. m. 566. p.

- 48 Uo. 566. p. Nagy Gábor könyvtáráról és Kazinczyval való kapcsolatáról ír Tóth Béla is: Debrecen könyvtári kultúrája a 18. században. = Magyar Könyvszemle, 1981. 1. sz. 79-80. p.
- 49 A Debreceni Református Kollégium története (szerk. Barcza József.) Bp., Magyarországi Ref. Egyház Zsinati Irodája, 1988. 439. p.
- 50 Uo. 500. p.
- 51 Magyarországi utak 565. p.
- 52 A vázlat megjelent: Kazinczy utazásai 205. p.
- 53 Az Erdélyi levelek legutóbbi teljes kiadását használtam: Kazinczy Ferenc: Erdélyi levelek. Bp., Eötvös József Kvk., 2008.
- 54 Clauser Mihály: Nagy-Ernyei Kelemen Márton leírása a Teleki-tékáról. = Magyar Könyvszemle, 1940. 10. p.
- 55 PE, 305. p.
- 56 Uo. 259-260. p.
- 57 Kazinczy utazásai 183. p.
- 58 Lev. 305-306. p.
- 59 Lev. 4. kötet. Bp. 1893. 115-116. p.
- 60 Erdélyi levelek 91. p.
- 61 Sinkó Katalin: Adatok a magyar műgyűjtés történetéhez. = Művészet és felvilágosodás. Művészettörténeti tanulmányok (szerk. Zádor Anna, Szabolcsi Hedvig.) Bp., Akadémiai Kvk., 1978. 550-551. p.
- 62 Kazinczy Ferenc könyvtári gyűjteménye Sárospatakon (szerk., a kézirat szövegét gondozta és a bevezetőt írta Kiss Endre József.) Sárospatak, [Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei], 2006. 6. p. [Továbbiakban Kazinczy könyvtári gyűjteménye]
- 63 Idézi Hubay Ilona, 38-39. p.
- 64 Uo. 39. p.
- 65 Kazinczy könyvtári gyűjteménye, 15. p.
- 66 Uo. 5. p.
- 67 Harsányi István: XVIII. századi nyomtatványok eddig ismeretlen szerzői. Adatok Kazinczy Ferenc könyvtárának katalógusához. = Magyar Könyvszemle, 1939. 187-190. p., Barcza József: Kazinczy Ferenc első könyvtára Sárospatakon. 2. rész. = Magyar Könyvszemle, 1963. 92-94. p.
- 68 Vö. a 32. sz. jegyzettel.
- 69 Translatio librorum. Tanulmányok az Oroszországból Sárospatakra visszaszolgáltatott könyvek kapcsán (szerk. Jekatyerina Jurjevna Genyijeva, Kiss Ilona.) Bp., OSZK, 2007. A kötetben Kiss Endre József írása ismerteti a nyolc kötetet és W. Salgó Ágnes tanulmánya elemzi a Kazinczy könyvtárából származó egyik magyar vonatkozású ősnymtatványt.
- 70 Sophie, 290. p.
- 71 Lev. 251-253. p.
- 72 Hubay Ilona 41. p.
- 73 Barcza József 94. p.
- 74 Lev. 557. p.
- 75 Csatkai Endre: Kazinczy Ferenc könyvtárából származó kolligátum. = Magyar Könyvszemle, 1959. 360-363. p.
- 76 Kenyeres Ágnes: Kazinczy Gábor hagyatéka nyomában. = Az Egyetemi Könyvtár évkönyvei. 5. Bp., Egyetemi Könyvtár, 1971. 269-289. p. Kazinczy Ferenc egykori tékájából könyvek találhatóak Debrecenben és Marosvásárhelyen is, vö: Ojtozi Eszter: Néhány könyv Kazinczy Ferenc könyvtárából. = Magyar Könyvszemle, 1996. 115-117. p., Deé Nagy Anikó: Kazinczy Ferenc könyvei Marosvásárhelyen. = Magyar Könyvszemle, 1998. 411-415. p.

* E tanulmányal tisztelgünk a 250 éve született nagy magyar író, költő, műfordító, lapszerkesztő, nyelvújító emléke előtt.